

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVII. ÉVF.

1935. JULIUS—OKTÓBER

4—5. FÜZET

Az angol Unitárius Teológiai Akadémia.¹

„A világ nagy lelkei mindig arra törekszenek, hogy megosszák másokkal örömeiket, melyet a nemes és tiszta lelkek élvezete nyújt, mert ez nekik szétáradó és mérhetlen boldogságot okoz.“

1662-ben az angol parlament törvénybeiktatta az egyházi egységet (act of uniformity), ami azt jelentette, hogy az országban csak egy egyház van: angol püspöki egyház. Ez volt az igazi angol reformáció bevezetése. Egyszerre 2000-nél több pap tiltakozott a törvény ellen s egyben ki is léptek az egyházból, disszenterek lettek és teljesen új, független élethez kezdtek. Ez a kilépés lett megindítója annak a számtalan felekezetnek, amelyek Anglia hitéletében új erőt, új felfogást, új irányzatot és olyan versenyt vezettek be, amely az anglikán egyház kebelében is sokszor sürgette az új reformokat. Ekkor Angliát szerencsés elszigeteltsége megmentette attól a katasztrófától, amely Lengyelországban ugyanabban az 1662-ben az unitárius vallás gyökeres kiirtásához fogott s azt keresztül is vitte. Szerencsésnek mondhatjuk-e Erdélyt, hogy pár száz kiűzött lengyel unitárius, papjával együtt ide menekült, itt megtelepedett és száz év elmúltával teljesen beleolvadt az erdélyi egyházba. Első helyen kolozsvári templomunk falai szólhatnak azokról a kincsekről, melyek a kedves lengyel testvérek adományaiból beleépültek a mi büszkeségünkbe. De ennél több is történt: kitűnő nők és férfiak vagyonukkal és lelki táalentumaikkal megnemesítőleg gazdagították az erdélyi unitárius szellemet. Vilhelm Krisztina segítette megvalósításához az 1600 végén néhány évig működött könyvnyomdánkat. Gejzarnovichok, Szaknovichok, Augusztinovichok, a székely papok és a világiak között fényeskedtek.

¹ Az erdélyi kapcsolat 75 éve emlékére. Felolvasás az Unitárius Teológiai Akadémia 1935 június 23-án tartott évzáró ünnepélyén.

Az angol papok kiválása Nagybrittániában és a lengyel unitáriusok megjelenése Erdélyben, az unitárius hiteszme fejlődésére igen jótékony hatással volt, ámbár egyik is, mint a másik, aránylag szűk keretek között mozgott. Az angol egészen tudományos alapon indult s egy egészen új teológiai akadémia megteremtését eredményezte.

Az angol szakadároknak (dissenter) nemcsak kezdetben, hanem a XIX-ik évszáz első feléig, bőven kijutott az üldözéssel, megve-téssel járó szenvedésből, hiszen az eretnekek elleni parlamenti tör-vényt, mely szerint az eretnek bebörtönözhető, sőt kivégezhető is volt, csak a XIX. évszáz elején törölték el.

Annál nagyobb jelentőségű az a merész vállalkozás, amely az új akadémiák létrehozását eredményezte. Ezek között találkoztunk 1670-ben a Manchester College ösével, mert ha az egyház kiűzte a disszentereket a templomokból, az egyetemekről s az iskolákból, ha a papokat megfosztotta jövedelmüktől és nyomorgásra, fogságra kényszerítette, nem foszthatta meg a hittől s attól sem, hogy Isten szolgái legyenek az üldözött emberek között.¹

Ennek a mozgalomnak lett eredménye, 6 más társával, Man-chester College. A kibontakozás lassu és nehézkes volt s mindig egy-egy elszánt pap nagy tudásától és önmegtágadásig menő kitar-tásától függött. A sokféle viszontagság között haladó akadémia, szo-rosan véve, csak 1786-ban jutott el ahoz az irányzathoz, amely jo-gosulttá tette a mai Manchester College névnek fölvételéhez és tovább műveléséhez.

Nehéz volt a kezdet és küzdelmes a folytatás. Gordon (Ale-xander) írja: „az egyház és az állam hatalmasságai azt mondták a nonconformity meg fog halni“. A Manchester College első igaz-gatója azt felelte (Frankland): élni fog és mai napig fokozódó vi-rágzással él. Élnie kellett, mert a nagy Priestley is tanára volt, aki tu-dományos könyveivel megnyerte az edinbourghi egyetemtől a dok-torátust. De az ortodox aknamunka, vegyítve a világosságtól való félelemmel, 1791-ben megrohanta Priestley házát, feldulta könyvtárát s nehezen menekült személye, amerikai unitárius egyházunknak egyik nagyrebcsült alapítója lesz. Utóda Wellboled, a krisztusi lelkü tudós férfi az angol nemzetnek azzal fizette meg előde száműzését, hogy

¹ V. D. Davis : Manchester College.

lefordította a bibliát. Nyomába lépett, bárcsak rövid időre, Wallace — akinek az antitrinitárius biografiát köszönjük. Oly gyűjteményét az unitárius jelesek életének, amely — hiányok mellett is — igen becses mű. A régiiek közül jegyezzük meg Vance Smith nevét, akit az a kitüntetés ért, hogy a biblia revízióját készítő bizottságba beválasztották.

Először Manchester, majd York, ismét Manchester, majd meg 36 évig London város volt a College otthona. Minket jelenleg a londoni időszak érdekel. Az oxfordi életről külön visszaemlékezés fog szólni.

Bizonyos elfogódottság vesz erőt rajtam, amint ebbe a messzi multba belepillantok. Van okom rá. Az 1848-iki magyar függetlenségi harc után az unitárius egyház is az osztrák abszolútizmus kemény és kegyetlen karmai között vergődik. Élet-halál harcot folytat. Kolozsvári főiskoláját bezárással fenyegetik, mert nincsen elég tanára. Jajkiáltása eljut az angol hittestvérekhez éppen akkor, amikor teológiai akadémiájukat 1857-ben átteszik Londonba. Első képviselőjük Tagart Edward lelkész megjelenik Kolozsvárt. Ugyanakkor két ifju megválasztott tanár, Ferencz József és Buzogány Áron, bekopogtat Londonba, bemutatkoznak a Britt- és Külföldi Unitárius Társulat évi gyűlésén. Az angol unitárius testvérek figyelme és érdeklődése, most már személyes érintkezésből nyer új táplálékot, ami annál becsesebb, mert Tagarttól csak a jelentés érkezett meg. Ő utközben meghalt, hátrahagyván fiatal leányát Tagart Luciát, akit atyja váratlan halála az erdélyi unitáriusok számára egész életére tartó áldozatos barátságra eljegyzett.

E veszélyes helyzetben az angol követ, Tagart és leánya az Erdélybe honosult Paget János vendégei, elsőrendű forrásból kapják a felvilágosítást helyzetünkről. Nyilvánvaló lesz előttük, hogy az iskolát kell megmenteni. A Britt- és Külföldi Unitárius Társulat kimondja, hogy ezentul egy erdélyi teológus ifjut segíyezni fog s már 1860-ban megjelenik Londonban a Manchester New Collegenak nevezett Teológiai Akadémián, az első erdélyi tanuló: Simén Domokos. Az intézet élén találja Tayler (John James) igazgatót s mellette a már országos-hírű Martineaut (James). Ezzel az új mozgalommal összeesik a mi teológiai intézetünk ujrászervezése.

Amit ifju ember a földi élet öntudatos kezdetén elérhet: legnagyobb privilégium, szerencse és boldogság, a nagy lelkekkel és

tiszta jellemekkel való érintkezés. Manchester College kezdet óta oly kitűnő férfiak erkölcsi és tudományos vezetése alatt állott, akik nemcsak az intézet ifju tagjaira, hanem az angol nemzet közszellemére is irányító hatást gyakoroltak. A londoni Collegeban Tayler helyét egymásután elfoglalja Martineau, Drummond (James), majd Upton (Charles) és Carpenter. Mindenik kiváló a maga nemében. De kellett is vigyázni, mert a Collegeot kezdet óta csak elsőrendű férfiak vezették. A megelőző időszakban nem is csak teológiát és filozófiát adtak elő, hanem más tudományokat is, mert voltak külső, tehát világi hallgatók is, kiknek a száma gyakran 60 körül mozgott. Angol unitáriusaink is, mint mi erdélyiek a kolozsvári egyetem megnyitása előtt, a világiaknak a teológiai előadásokra bebocsátásával azt érték el, hogy világi férfiak a teológiai ismeretekben jártasok voltak s az intézet szelleme irányítására hit- és dogmai felfogásuk szerint igyekeztek befolyást gyakorolni.

Érdekes összetalálkozása az eseményeknek, hogy az egymástól oly távol álló két országban a XIX-ik évszázban parallel eljárás játszódott le. Nálunk heves harc folyt (1837) Brassai ellen, mert igen szabadelvűnek és merész reformátornak tartották a 30-as években. Az így keletkezett eszmeharcok több-kevesebb ideig izgalmomban tartották a kedélyeket, de eredménye mindig a komoly és megfontolt haladás biztosítása lett.

Manchester New College volt a neve a londoni Akadémiánknak 1886-ig, midőn Manchester College név alatt Oxfordba vitték, állandó helyére, ekkor is mint a megelőző esetekben, hosszas megvitatás után.

Londonban a College az University Hallban volt elhelyezve. Előnye az volt, hogy az University Hall az egyetem tőszomszédja volt. A College-nak a nagy könyvtárhelyiség mellett, egy kis gyülekező szobán kívül, amelyet előadásra is használtak, egy Hall állott rendelkezésre, amelyben vitatkozásokat, szónoki gyakorlatokat és nyilvános előadásokat tartottak. Ezekon kívül mindenki magára volt utalva. A lakást és élelmezést magánházaknál kiki a maga belátása szerint intézte. Társadalmi érintkezésre két mód kínálkozott : a hallgatók Shakespeare Society-je és a tanárok lakása. A Shakespeare-estélyeket mindenki hallgató maga rendezte minden második héten. Mindenki maga választotta meg a felolvasandó Shakespeare darabot és maga választott ki egy vagy két szerepet, melyet az estélyen olvasva betöltött. Igen érdekes és élvezetes eszmecsere folyt a szindarab tárgya

szerint. Mindenik olvasó nagy gondot fordított arra, hogy a maga karakterét, tehát a darab személyét, megfelelő értelmezéssel és hangsúlyozással olvassa. Egy előadás rendszeren két és fél órát tartott s azután teás-vacsora következett, olyan, amelyet a hallgató vagy maga, vagy a háziasszonya előállított. Az ilyen estélyeken nagy szerepet játszott a kedélyesség, a baráti együttérzés, a nagy eszmékkel foglalkozás.

E mellett, sőt ezen felül nagy szerepe volt tanulói életünkben a tanárok családjának. Mindenik a maga viszonyai szerint hívta és vonzotta magához a tanulót. Dr. Martineau, mint már idős ember, szívesen látta házánál a magyar tanulót év elején a bemutatkozáskor s az első évben egy társas-összejövetelen szívesen mutatta be az idegen vendégeknek, de felesége betegsége és később halála miatt az ő családi körében csak kevészer fordulhattunk meg.

Dr. Drummond a város északi részében, Hampsteadben, kertészházban lakott. Mint több gyermekes családban, fiai vagy nagyobb leányai és igen kedves felesége figyelme következtében, a külföldi ifju megjelenésekor otthoniassá vált a családi ház. Fia Vilmos, aki már középiskolás volt, nagyon érdeklődött irántunk s a későbbi tanulókkal baráti viszonyba lépett. Igen előnyösen érezte az így szőtt magyar barátságot a világháború alatt, mint összekötő kapocs Anglia és Magyarország között. Ő volt az, aki legelőször jelent meg Erdélyben, még mint párizsi sanitéts tiszt. Ő vitte innen az első direkt tudósítást Párizsba és Angliába. Ő informálta legalaposabban angliai hittestvéreinket a megszállásról és következményeiről.

James Drummond professzor a város északi részén tartott hosszú séták alatt nemcsak egészségügyileg gondoskodott a magyar és más hallgatókról, hanem beszédgyakorlat mellett tájékoztatta a hallgatót és tájékoztatta önmagát a magyar viszonyokról. Ez a rezervált nagy szaktudós olyan finom és olyan előzékeny volt, hogy a magyar ifju bámuló tisztelettel volt eltelve iránta s valóban csak a collegei élet eltelte után vette észre, milyen értékes barátságban volt része. Az angol tanulóknak vagy rokoni, vagy családi kapcsolataik meg lévén, kevésbbé voltak ráutalva a Drummond-családra, habár rendre mindenik kapott meghívást.

Carpenter Estlin Jakab, a legfiatalabb tanár, legszociálisabb. Ő mindenik hallgató iránt személyileg érdeklődött. Mindenik sorsára szívesen gondolt, családi viszonyait óhajtotta megismerni s nemcsak

Londonban a kurzus alatt, hanem a nyári szünet alatt is szerette maga körül látni a hallgatók egy-egy csoportját. Mint kelet irodalmának kitűnő ismerője és állandó tanulmányozója, abban találta fő élvezetét, hogy a tanulókat csoportonként házához hívta és ott valamelyik keleti bölcész művéből felolvasott és magyarázó ismertetést tartott. Ezek az estvék részben pótlói voltak előadásainak, de főleg arra szolgáltak, hogy belevezesse őket a keleti lélek világába. Eszünkbe jut Brassai bácsinak a budapesti egyetemre a sanskrit írók magyarázására beadott pályázata, mert valóban Carpenter ugyanolyan kikapadhatatlan forrása volt nemcsak a keleti tudománynak, hanem minden másnak is, ami őt vagy hallgatóit érdekelhette.

Uptonnak Martineau filozófus tanítványának, a személyes érintkezésben igen nagy akadály volt nehéz hallása.

Könnyű elképzelni, hogy az erdélyi teológus ifju ilyen nagy lelkek és ilyen kiváló tudósok mellett minden igyekezettel azon fáradozott, hogy tanárait megismerje és megszeresse, jellemzőségeiket elsajátítsa. Bármily magasfoku volt is az a tudás, amit a kolozsvári teológiai intézetből magával vitt, boldognak érezhette magát, hogy ismereteit fölfrissíthette s a nyújtott új tudományokba — bár a nyelv hátrányaival küzködve — némileg belepillanthatott. A tanár hatását a tanuló a közvetlen érintkezés alatt nem vizsgálja, hanem örvend, hogy angol társai segítségével megközelítheti a tanár egyéniségét és előkészülhet az írásbeli vizsgák nagyszámu és rendszeren igen súlyos kérdéseire. A jellem és a tudás kialakulása, az élet nyújtotta foglalkozás közben történik meg. Simén Domokos a Tayler hatása alatt a történelmi- és bibliakritikai kérdések tanulmányozásával ért el, rövidre szabott életében, szép eredményt. Uzoni Gábort Martineau szónok hódította meg igen rövid időre terjedt és sokáig siratott életére. Benczédi Gergelyt az egyetemi exact tanulmányok foglalták el, hogy itthon a chemia és fizika tanára lehessen, de Martineaut hűségesen hallgatta és tárgyait tanulmányozta. Kovács Jánost az egyetemes és unitárius történelem s talán még inkább a társadalmi kérdések foglalkoztatták. Derzsi Károly zárkózott természetű ember, de a klasszikusok és filozófusok tanulmányozója. Péterfi Dénes Martineau-nak hódolt nemcsak a filozófiában, hanem a szónoklásban is. Az ő csendes temperamentuma, contemplatív elmékedései és írásai a nagy mester hatását igazolják.

Ezek voltak a londoni Manchester New College már elhunyt

tanulói. E sorok írójával együtt Varga Dénes és Gál Miklós még személyesen szólhatnak a Collegeról. Ha csak az elhunytak nevében szólok is, az elragadtatás hangján mondom, hogy nekünk erdélyieknek, London sok lelki és szellemi kincset juttatott. Hogy ki mit hozott és mivel ért el több hatást, azt csak bővebb és részletesebb tanulmány derítheti fel. Azt azonban bátorsággal állíthatjuk, hogy e kapcsolatból az iskolákra, az Egyház közszellemére, csak jótékonyan építő hatás származott. Méltán hódolunk e 75 év emlékünnepeán azért az anyagi és szellemi áldozatért, mely nélkül a XIX. és XX. évszáz unitárius Egyházának és hitéletének bizonytalannal egészen más kialakulása lett volna.

* * *

Még csak pár szót! E négy kiváló tanárunk irodalmi és tudományos munkássága hatásának ismertetése önként kínálkozik az elmondottak után. Vajjon lesz-e időm és módom e rendkívüli feladatnak bár hézagossá megoldására, amennyire óhajtom, ép oly lehetetlennek tekintem. Még ígéretet sem tehetek, mert hiszen Martineau-val négyen, Carpenterrel szintén négyen foglalkoztak és Drummond még az angoloktól sem kapta meg az érdemelt méltatást. Hálánk legméltóbb megnyilvánulása ez lenne.

Örvendek, hogy e rövid visszapillantással némi tájékozást nyújthattam a mai ifju nemzedéknek az angol unitárius hitélet nagy apostolairól.

* * *

Ámbár, amit még elmondok személyes tapasztalat, mégis kötelességek megemlíteni, hogy London jeles papjait minden vasárnap szorgalmasan hallgattam és tanulmányoztam: Little Portlandstreet a Martineau temploma, Hampstead, hol Miss Tagarttal találkoztam, Islingtonban az egész papi család követelte minél gyakoribb látogatásomat s a jelesebb szónokok temploma állandóan vonzott. A tanuló-társakkal és jó barátok meghívására a vasárnapi iskolatanításra, prédikálásra jártunk el egészen Irlandig s ennek még pénzbeli haszna is volt a nagy élvezet mellett. Kedves emléke mindenkinek volt és a baráti kapcsolatból hazánk megismertetése és védelme származott. Jó volt, kedves és hasznos is volt. Áldom Manchester New College emlékét!

Dr. Boros György.

A Manchester College és Oxford.¹

Ez a két név egy félszázaddal ezelőtt került egymás mellé. Azelőtt olyan ellenlábás két fogalom volt ez az emberek tudatában, mint a zenit és a nadir, és még azt sem lehetett megkülönböztetni, hogy melyik a zenit és melyik a nadir. A Manchester College akkor még Manchester New College nevet viselt, és a legnagyobb városban, Londonban volt, az emberi társadalom lüktető életének legnagyobbik gócpontjában, s ott a szabad vallásos gondolkozásnak, az elfogulatlan, előítéletektől mentes világfelfogásnak volt a zászlóvivője a legnagyobb unitárius gondolkozónak, *Dr. Martineau Jakab*-nak a vezetése alatt, aki akkor az «*Erkölcsei Elmélet Tipusai*»-ról és *avallásban a tekintély helyéről* gondolkozott, amikről nyugalomba menése után ki is adta két legnagyobb művét éppen az oxfordi egyetemnek a nyomdájában, ahol azelőtt unitárius mű nem jelenhetett meg. Oxford pedig az akkori idők Magyar Athénének nevezett kis városához Kolozsvárhoz hasonló nagyságú városban a skolászlíkus bölcsészeti gondolkozásnak, az anglikánus orthodoxiának, a tradíciókhoz való ragaszkodásnak és a tekintélyek abszolútizmusának volt a letéteményese, és a klasszikus műveltségnek és életideálnak legnagyobb tekintélyű virágos kertje.

Az elmúlt század második felének hajnalodásakor, amikor az abszolútizmus egész Európában helyet engedett a liberálizmusnak, a zenit és a nadir is közelebb jutottak egymáshoz. A hit és a tudás, a teológia és a kijelentés, a középkor és az újkor között fennállott szakadék között megindult a hidépítés munkája. Oxford 1868-ban a maga évszázados kollégiumai mellé egy új intézményt is alapított, amely már nem kívánta meg a maga tagjaitól, hogy hitükről esküt tegyenek és az anglikánus egyház harminckilenc hitcikkelyét elfogadják. Így az ortodox egyetem falai megnyiták a többi protestáns felekezet fiai számára is.

¹ Felolvasás az Unitárius Teológiai Akadémia 1935 június 23-án tartott évvizsga ünnepélyén.